

СУЧАСНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ ГОВОРІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ

У час глобального наукового розвитку, епохальних суспільних змін, високої освіченості та надзвичайної мобільності населення відбуваються важливі і незворотні зміни у побутуванні народної лексики та фраземіки.

Актуальними для сучасної діалектології залишається дослідження лексико-фразеологічного складу говірок, розв'язання проблем осмислення видів взаємозв'язку територіального та загальнонародного. Теоретичні напрацювання та лексикографічний опис українських говірок уможливають порівняльний аналіз різних українських і слов'янських діалектних зон як крок до вирішення питань про своєрідність, етимологію, генезу мовних явищ.

Розуміння цінності українських регіоналізмів і розмовної лексики у дослідженні історії становлення та розвитку української літературної мови, пошуки єдиних критеріїв добору матеріалу, його систематизації, принципів тлумачення зумовили підготовку різних лексикографічних праць. Безсумнівно, що цінність таких матеріалів для діяхронної діалектології з часом лише зростатиме.

Мета нашої статті – проаналізувати опубліковані сучасні фразеологічні словники, що презентують говори південно-західного наріччя української мови.

Створення регіональних словників фраземіки залишається актуальним завданням української діалектології з огляду на особливі риси фразеологізмів – необмеженість у виявленні значень, експресії та емоційності, високий рівень варіативності та синонімії, здатність довше зберігати давні слова й вирази та ін.

Словники фразеологізмів говорів мають особливі параметри лексикографічного опису одиниць: відбір матеріалу, декодування фразеологічного значення, інтерпретація емоційно-експресивних значень, принцип розміщення матеріалу, ілюстративний матеріал.

На сьогодні маємо вісім окремо виданих сучасних фразеологічних словників, що презентують усі три наріччя української мови.

Найбільше опублікованих словників власне фразеологізмів, порівняльних зворотів і паремій маємо із території Західного Полісся північного наріччя (Г. Аркушин [1], З. Мацюк [8]). Склад частини середньополіської фразеології (Житомирська область) та народних приказок і прислів'їв подано у «Фразеологічному словнику говірок Житомирщини» Г. Добролюжі [4], народні порівняння – в окремому виданні дослідниці «Красне слово – як золотий ключ» [3]. З території південно-східного наріччя найповніше записано фразеологізми східнословобжанських і степових говірок Донбасу – в 6 виданні словника подано 8112 одиниць [11], а жаргонні фразеологізми Східної Слобожанщини Д.В. Ужченко опублікував окремою книгою [12]. Важливим у зіставних дослідженнях діалектної фразеології є словник В. Чабаненка, у якому подано сталі звороти, записані впродовж 1952-1998 рр. у селах Дніпропетровської, Запорізької та Херсонської областей [14].

Південно-західне наріччя вирізняється найбільшою кількістю різних говорів, а тому маємо більше опублікованих словників діалектної лексики, у складі яких є і фразеологізми переважно з компонентами, що мають затемнену семантику. Важливе та невідкладне завдання зі збереження автентичного мовлення лемків, зокрема вживання сталих виразів – найяскравіших виразників етнокультури, вперше було реалізовано у 1990 році – опубліковано «Словник фразеології лемківських говірок Східної Словаччини» Н. Вархол й А. Івченка [2], який спонукав дослідників народної фразеології до записів цих мовних одиниць і на інших територіях України. Таку ж мету переслідували й укладачі «Фразеологічного словника лемківських говірок» Г. Ступінська та Я. Битківська [10]. 2600 фразеологічних одиниць і 300 найбільш уживаних паремій Г. Ступінська записала впродовж 1992–2004 рр. від північних (галицьких) лемків, що були переселені у Львівську, Івано-Франківську і Тернопільську області з Польщі та Словаччини. Важливими для порівняльних лінгвістичних студій є те, що у словнику подано і загальнонародні одиниці, що мають фонетичні відмінності, наприклад: *до гробової дошки* 'до кінця життя, до смерті' [10, 81] *на край світа* 'дуже далеко' [10, 125], *нести свій крест* 'терпіти все, що судилось, зносити всі негаразди' [10, 157]; морфологічні, наприклад: *душа сьпіват* 'хто-небудь у піднесеному настрої; радіє' [10, 83], *крутити бідом* 'переморювати скруту; долати труднощі' [10, 127], *очами колоти* 'хто-небудь дивиться на когось дуже пильно, прискіпливо' [10, 122] та ін.

Отже, фонетико-граматична специфіка лемківського говору чітко виявляється у компонентах сталих виразів. Лексика лемків, що вживається у складі фразеологізмів, є також свідченням культурно-духовного надбання носіїв цього говору, особливостей традицій, звичаїв, побуту та господа-

рювання. І хоч лексеми у складі фразеологізмів усе ж «переосмислюються», у висловлюваннях зберігаються деякі давні номінації, слова, що постали під впливом польської і словацької мов, інших говорів української мови, наприклад: *друбна коруна* 'бідна людина [10, 124], *за Марії Терези* 'дуже давно' [10, 136], *як мачка лою* діяти всупереч моральним приписам, нормам, нічого не боятися' [10, 144], *прити на фігель* 'зрозуміти сутність чого-небудь' [10, 191]. Цінною є заувага В. Мокієнка, що «метафоричне життя багатьох слів і виразів дозволяє акумулювати в мові багато фактів духовної культури, про які ми б ніколи й не здогадалися, якщо б те чи інше слово або вираз не був зарубкою в нашій національній пам'яті» [9, 133].

Фразеологічній системі українського діалектного мовлення притаманні варіювання лексичних компонентів, збереження діалектних номінацій, фонетичних і граматичних рис говірок. Це підтверджують і впорядковані в окремий словник фразеологізми буковинських, гуцульських і подільських говірок Чернівецької області (укладачі: Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк) [13]. Ця лексикографічна праця належить до таких, що фіксують увесь спектр фразеології – і загальноукраїнські, і діалектні (разом 2500 одиниць). Саме такий матеріал, на наш погляд, уможливить вивчення мовної картини світу буковинців, а відтак і нації загалом, використання лінгвогеографічного методу в дослідженні фразеології, розв'язання низки теоретичних проблем фразеології та діалектології загалом.

Для діалектологів важливо, що у словнику подано варіантні компоненти фразеологізму, фонетичні, граматичні та лексичні варіанти – цінні та надійні дані для аналізу різних мовних рівнів говірок, наприклад: *боса зуна (дзуна)* 'бульйон' [13, 41], *ЛОВИСЯ (ловиси) (ЛАПАЙСЯ) (лапайси) плоту* лайл. 'іди до біса' [13, 126]; *налякати (напудити) горобцем (воробцем)* 'погрожувати комусь чимось не загрозливим' [13, 127]; *прийти до пам'яті (памняти, памнєти)* 'повертатися до свідомості після непритомності, зомління. 2. Повернутися до спокійного, врівноваженого душевного стану; заспокоїтися. 3. Усвідомлювати що-небудь потрібне, виправляючи помилки' [13, 182].

Важливо, що в сучасних словниках, зокрема й у вищезазваному, подано чимало обрядових фразем (весільних родильних, поховальних, менше – календарних), наприклад: *завивати молоду* 'обрядодія знімання вельона і зав'язування хустки в кінці весілля' [13, 89]; *уклоняти уклонити кури* 'післявесільна гостина у нареченого' [13, 215]; *увести в хрест* 'охрестити дитину' [13, 214]; *убирати деревце* 1. 'прикрашати весільне деревце'. 2. 'прикрашати похоронне деревце' [13, 214]; *проводити в послідну дорогу* 'віддавати останню шану покійникові' [13, 183]; *водити козу* 1. 'костюмований ритуал під час Різдвяних свят (Маланки)'. 2 'частування горілкою в різних господарів' [13, 60]. Різні аспекти сучасної етнолінгвістики як пряму мовознавства передбачають і вивчення географії поширення культурних явищ, їх просторової варіативності та ін., що зумовило розвиток етнолінгвогеографії, вивчення загальної етнокультурної основи мовних явищ із символічним значенням. Саме фразеологізми мають властивість зберігати номінації давніх звичаїв, елементи обрядів, витворюючи нові значення, вже не пов'язані з ритуалами.

Важливою є пильна увага укладачів навіть до сталих виразів, що побутують тільки в одному населеному пункті, наприклад: *(іти) як Марія з Онута* 'повільно; довго' (с. Онут Застанівського р-ну Чернівецької обл.) [13, 248]; *мандер (мандир) Оріся* 'ходити селом без діла' (с. Митків Застанівського р-ну Чернівецької обл.) [13, 128]; *(наробити) як Нуфрій мамі* 'зробити щось не до ладу' (с. Василів Застанівського р-ну Чернівецької обл.) [13, 252]. Таке явище підтверджується записами і з інших регіонів, зокрема, нам вдалося зафіксувати такі вузьколокальні вирази на території Західного Поділля. Здебільшого тут спостерігаємо вживання конкретних географічних назв чи імен мешканців села, які вирізнялися поведінкою, рисами характеру, кумедними історіями, наприклад: *С'ан'ко з Залуча* 'дурний' (с. Черче Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); *зароби́й йак Шчи́гел'с'ки* *й Т'риду́ха* 'мало заробити' (с. Мала Кужелівка); *й Збруч'і смерт' знаїти* 'вчинити самогубство', *п'іти й Збруч* 'померти' (с. Вітківці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.).

«Словник волинських говірок» Н. Кірілкової [6] власне є доповненим і доопрацьованим виданням «Матеріалів до фразеологічного словника південноволинських говірок» [5], у якому зібрано фразеологізми, які через певні причини не увійшли до корпусу літературної мови: не потрапили до літературних творів, не українські, мають у складі лайливі чи вульгарні слова.

Укладач наголошує, що ареальне вивчення фразеології потребує ретельної фіксації усіх можливих варіантів, але насамперед лексичних. Тому у словнику велику увагу надано саме діалектній лексиці, наприклад: *як мосту (в мості) дірка (дзюрка, дзюра, діри, здюри)* 'непотрібний' [6, 55]; *лити голій (жиру) за душу* [6, 89]; *лантух (торба, мішок, міх) з гроши́ма* 'хтось дуже багатий' [6, 88]; *напихати (напхати, набити, начинити) мацька (мацьок, кендюха, воло)* 'їсти що-небудь; наїдатися' [6, 104].

Хоч матеріали подано без транскрипції, все ж фонетичні варіанти говірок траслітеровано: *аж куфайка (кухвайка) завертається* 'квапливо, поспішаючи' [6, 88]; *як п'аний до радіо (радіва)* зі

сл. пристати 'дуже' [6, 139]. Із затемненою семантикою через невідомі лексеми на території Південної Волині побутують фразеологізми *получити гебихванца* 'зазнати невдачі' [6, 128]; *прийшов пазгубець* [6, 134]; *схилитися на бакірку* 'втратити розум' [6, 166]; *по хаптурах* із дієсловами руху 'не відомо де; не там, де належить' [6, 177]. Лише дані з інших територій (суміжних і віддалених) зможуть спростувати або підтвердити висновок про вузьколокальність чи характерну рису говору.

Зі сталих виразів, що номінують певні народні обрядодії знаходимо тільки такий, що пов'язаний зі звичаєм будівництва, хоч і засвідчено побутування фраземи і поза обрядом: *поставити квітку* 'завершити роботу (здебільшого будівництво)' [6, 131]; *привітати гарбузом* 'відмовити у сватанні' [6, 133]. Номінації традиційних народних свят, звичаїв та обрядів можуть виступати компонентами сучасних фразем волинських говірок, наприклад: *штири дружки* 1. 'дуже п'яний', 2. 'щось зайве' [6, 189]; *в чому киця на печі, втому й на весіллі* 'бути неохайним' [6, 78] та ін.

У сучасній слов'янській діалектології спостерігаємо пильну увагу вчених до мовного світу окремого носія говірки, а особливо до детального опису всіх мовних рівнів діалекту одного населеного пункту. Скарбницю такого фраземікону діалектного мовлення поповнив словник фразеологізмів, прислів'їв, приказок, жартівливих висловів та афоризмів с. Ковалівка Коломийського району, укладений М. Лесюком до книги «Мовний світ сучасного галицького села» [7]. Важливо, що записані сталі вирази відображають великий життєвий досвід людей цього краю, їх моральні принципи, культуру, розуміння себе в цьому світі, законів життя. Прикметним є те, що чимало фразем пов'язано зі сакральністю та побожністю, релігійними святами, поведінковими настановами та моральними принципами місцевих мешканців, наприклад: *добрий на почіток* 'про людину, яка вдало починає якусь справу, і після неї ця справа добре, успішно йде' [7, 168]; *капарити житє* 'бідувати, жити в бідності' [7, 172]; *рана пташка* 'про людину, яка рано встає до праці' [7, 179]; *жити по-Божому* 'бути богобоязливим, слухняним, дотримуватися Божих заповідей' [7, 159]. Обрядові номінації словничка реалізовані у загальноукраїнських фраземах: *іти в дружби (в дружки)* 'бути молодому за дружбу, молодій за дружку' [7, 171]; *тримати до Христа* 'бути хресним батьком чи хресною матір'ю' [7, 182]; а також зберігають особливі територіальні звичаї: *душу сокотити* – 'похоронний обряд, коли наступну після похорону ніч люди сидять у хаті померлого, стережуть його душу' [7, 169].

Подання матеріалів фонетичною транскрипцією дозволяє здійснити зіставний аналіз компонентів фразем з літературною нормою, визначити діалектні риси в тексті і у фразеологізмі.

Отже, фразеосистема окремих говорів виразно виявляє не тільки територіальні мовленнєві особливості на всіх мовних рівнях, а й слугує виразником локальних обрядодій, звичаїв, моральних правил, життєвих пріоритетів. Словники можуть бути укладені за двома типами: 1) вибіркові, у яких подано лише ті фразеологізми, які відрізняються від загальноукраїнських (діалектизмами, значеннями та ін.); 2) повні, що мають за мету зафіксувати усі фразеологізми, що побутують на певній території. Зауважимо, що хоч словники мають різні принципи укладання, все ж цінний і достовірний матеріал засвідчує багатство української фразеології, просторову поширеність одиниць, варіації компонентів-діалектизмів.

Актуальним вважаємо укладання фразеологічного словника на основі текстів усного діалектного мовлення, де найповніше розкривається природа фразеологізмів.

Список використаних джерел

1. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін-Луцьк, 2003. 176 с.
2. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава : Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. 160 с.
3. Доброльова Г. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. Житомир : Вид-во «Волинь», 2003. 160 с.
4. Доброльова Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир : Вид-во «Волинь», 2010. 404 с.
5. Кірілкова Н. В. Матеріали до фразеологічного словника південноволинських говірок. Острог – Рівне : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2011. 128 с.
6. Кірілкова Н. В. Фразеологічний словник волинських говірок. Острог – Рівне : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. 192 с.
7. Лесюк М. Фразеологізми, прислів'я, приказки, жартівливі вислови та афоризми // Лесюк Микола. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Наукове видання. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2008. С.156-187.
8. Мацюк З. С. Із народу не викинеш: Діалектний словник фразеологізмів. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 136 с.

9. Мокиєнко В. М. Образы русской речи: Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии. Ленинград : Издательство ЛГУ, 1986. 280 с.
10. Ступінська Г. Ф., Битківська Я. Фразеологічний словник лемківських говірок. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 464 с.
11. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобжанських і степових говірок Донбасу. 6-е вид. Луганськ, 2013. 552 с.
12. Ужченко Д.В. Словник жаргонних фразеологізмів Східної Слобожанщини. Матеріали. Луганськ : СПД Резніков В.С., 2009. 246 с.
13. Фразеологізми та паремії Чернівеччини. Матеріали до словника / уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці, 2017. 352 с.
14. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя : [б.в.], 2001. 201 с.

Анотація. Дослідження фраземного складу говірок різних українських ареалів є особливо актуальним, хоч упродовж останніх десятиріч фраземіка діалектів стала вивчатися досить інтенсивно. Метою статті є аналіз сучасних фразеологічних словників українського говіркового мовлення південно-західного наріччя.

Словники мають різні принципи укладання, все ж цінний і достовірний матеріал засвідчує багатство української фразеології, просторову поширеність одиниць, варіації компонентів-діалектизмів.

Ключові слова: фразеологізм, говір, діалектне мовлення, фразеологічний словник.

Summary. The researching of phraseological composition of dialects of various Ukrainian areas is particularly relevant, although during the last decades the phrasemics of dialect has become studied quite intensively. The purpose of the article is to analyze modern phraseological dictionaries of the Ukrainian dialect language of the south-western dialect.

Dictionaries can be compiled in two ways: 1) selective, in which only those phraseological units are presented, which differ from all-Ukrainian (with dialecticisms, meanings, etc.); 2) complete, with the purpose of fixing all phraseological units that are common on a certain territory. It should be noted that although dictionaries have different principles of compiling, the valuable and authentic material evidences the wealth of Ukrainian phraseology, spatial prevalence of units, variations in dialectal components.

Modern phraseological dictionaries of Ukrainian dialects allow us to investigate: 1) the general characteristics of the dialect; 2) the differential features of individual dialects; 3) a separate linguistic phenomenon within a dialect or group of dialects.

Analysis of phraseographic works proves that illustrative material makes it possible to understand the meaning of phraseological units, and also it demonstrates the peculiarities of functioning in dialectal communication.

We find it topical to compile the phraseological dictionary on the basis of texts of oral dialectal language, where the nature of phraseological units is the most completely revealed.

Key words: phraseological unit, dialect, dialectal language, phraseological dictionary.

Отримано: 21.10.2018 р.

УДК 811.161.2

Р. В. Козак

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ФУНКЦІЇ ЕКСПРЕСИВНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ ПОДОРОЖНЬОГО НАРИСУ

Сьогодні багато українців можуть дозволити собі відпочинок за рубежом, а тому потреба у вербальній інформації про визначні місця та культурні особливості різних країн зростає. Задовільняти цю потребу покликана так звана тревел-журналістика (від англ. travel journalism). Основним завданням цього медіа-напрямку є надання інформації про подорожі з урахуванням географічного, історичного, культурного та туристичного контексту [9].

Журналістські публікації щодо такого напрямку різняться за формою, змістом, способом подачі матеріалу й інформативністю, тому маємо у теоретичному тлумаченні декілька основних жанрів тревел-журналістики, окремі питання яких розглянуто у дослідженнях науковців Белькової С.В., Ковальнової Т.В., Соловйова В.І., Рябіної Н.З., Тертичного А.А. тощо, проте загалом тема дослі-